զ"։ Եւ՝ ի թերթին KZ XXXVI 85, վերջին ենթադրութիւնը կարեւոր նկատեցի արիական լեզուին համար։ Այս ենթադրութիւնը նաեւ հայերէնի համար ալ ձեռնտու է։ Ուստի հայերէնին եւ արիականին համար երկու կարգ դնելու է, զ"-կարգ մ'եւ ֆ-կարգ մը։ Արդ՝ հայերէնի մէջ ալ յառաջ եւ ետքն սոնմանաձայնութիւն մը մնաւ, որով զ"ի շրթնականացումը կորսուեցաւ։ Բայց որովհետեւ լեզուին մէջ այլուրեայ մաքուր ֆ մը գոյութիւն չունէր՝ նաեւ հոս սպասուած մաքուր ֆն եղաւ ֆ։ Վերը (§ 6) խօսեցաք այսպիսի նմանութեանց մասին, ուր ցանցառ հանգիպող ձայներն սովէպ հանգիպող ձայներուն նմանած են։ Սակայն յառաջ բերուածներէն պայծառ կը տեսնուի որ ֆ տակաւին այն ժամանակը՝ երբ հայերէնի ինքնուրոյն զարգացումն սկսած էր, իրական (քմական) ֆ մը էր։ Ուստի գաւառաբարբառական այն ալիքը՝ որ satem-լեզուներու բաժնեց centum-լեզուներն, հնդեւրոպական լեզուի հնագոյնը անջատումը չի ներկայանար։ Գաւառաբարբառական այս ալիքէն յառաջ եւ նոյն իսկ վերջն եղող ժամանակներուն մէջ ալ հրնային շատ դիւրութեամբ արեւելեան եւ արեւմտեան լեզուի մը միջեւ անձուկ աղերսներ տեղի ունեցած լլլալ եւ հասարակաց զարգացումները յառաջ բերած։ Եւ չեմ ուզեր թագցընել համոզումս թէ արդէն կանխաւ ապահովուած ստուգաբանական տասողն եւ միանգամայն այս ուսումնասիրութեանս մէջ ձեռք բերուած արդեանց կշռադատութիւնը զեւ այն կարծեաց կը տանի թէ հայերէն լեզուն հնդեւրոպական լեզուի այնչափ մերձաւոր չէ՝ որչափ յունարէնի։

ՀՈՂԳԻՐ ՊԵԴՐՈՍԵԱՆ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ՌՈՒԲԷՆԻՆ՝ "ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԽԱՉԷՆ ՎԵՐ ՍԻՆՈՒԻԼՈՒ" ՆԿԱՐԸ

(Հայաքաղաքի ազգային կաթուղիկէին մէջ)։

Եւրոպայի քանի մը քաղաքներուն մէջ կը գտնենք, Ռուբէնսի անունին տակ "Քրիստոսի՝ խաչէն վար առնուիլը"։ — Ասոնց մէջէն՝ մէկն է նաեւ, այն շքեղ նկարն, որ կերլայ Հայաքաղքին ազգային մայր եկեղեցւոյն՝ խաչելութեան կոչուած մատուռին մէջ կեցած է։ —

Բաւական ժամանակէ ի վեր, մասնաւորաբար՝ աս պատկերին վրայոք, այնպէս մը կը համարին, իբրեւ թէ Ռուբէնսինը չլլլայ։ — Թէ ինչ քանի վրայ կը հիմնեն, իրենց այս կարծիքը՝ մեր առջեւը դեռ գաղտնիք է։ Որովհետեւ մինչեւ հիմակ հրատարակուած մենագրութիւններուն եւ արուեստագիտական երկասիրութիւններուն մէջ՝ ոչ ոք ըրած է այս պատկերին վրայ յիշատակութիւն։ Ուստի եւ նկարին պատմութեանը՝ սկզբնաւորութեանը՝ Ռուբէնսին ըլլալուն կամ չըլլալուն վրայ — գրչով ու մելանով — տեղեկութիւն չունինք։

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ բերանացի կարծիքներ կը տրուին, քննադատութիւններ կ'ըլլան։

"Մենք չենք զարմանար, կ'ըսէ Դ՞ Դէմշվարիեան եթէ այս կարծիքներուն ու քննադատութիւններուն մէջ շատ անտեղեակ եւ գուցէ նաեւ գիտակցաց անպատշաճ թեթեւամտութիւն ու վերիվերոյութիւն կը գտնենք. — վասն զի ասոնց գիմացը՝ պատճառաբանութիւններու ամբողջ շարքը կրնանք յառաջ բերել"։

Մենք՝ մեր կողմանէ խօսելու բան մը չունինք։ Ո՛չ ընդդէմ եւ ո՛չ կողմն ենք։ Մի՛ին ճամբայ մը կը բռնենք։

Բայց արուեստագիտութեան տեսակէտէն նկատելով ստուգիւ արտաքոյ կարգի հետաքրքիր բան կ'ըլլար, եթէ որ այս խնդրոյն վրայ՝ ի նպաստ եւ յընդդէմն տեսութիւններու հիմնավին եւ մանրաման տեղեկութիւններ եւ ծանօթութիւններ արուէին։

Ասոնք՝ որոնք մինչեւ հիմակ՝ պատկերին Ռուբէնսէն ըլլալուն վրայ կը տարակուսին — ինչպէս են, օրինակի աղագաւ Դ՞ Գամմէրէր ու Բոռոզդայնէր համալսարանի՝ եւ Ֆէրէնցի՝ արուեստագիտութեան ուսուցիչները — բաւական համարեցան խօսքով յայտնել ու ըսել, թէ նկարը Ռուբէնսի գործքը չէ։ Մանաւանդ թէ ան ալ պատահեցաւ, որ հանձարներէն մէկը կերլայ եկած ատեն, ժամու մը մէջ՝ երկու տեսակ կարծիք ունեցաւ պատկերին վրայոք։ Ի սկզբան՝ յայտնեց թէ սկզբնապատկերը չէ. ետքէն ըսաւ թէ, արուեստակերտը՝ Ռուբէնսինը կրնայ ըլլալ։

Մտադրութեան արժանի է, որ արտաքին արուեստագիտութեան մասնագիրներէն շատերն — ի մէջ այլոց Մաքսիմիլեանոս Ռօսէ, որ Ռուբէնսի ամենէն ընդարձակ ու նշանաւոր կենսագրութիւնը գրած է (L'oeuvre de P. O. Rubens) — մինչեւ վերջին ատեններն եւ ոչ իսկ գիտէին, թէ արդեօք Ռուբէնսի նկար մը կայ կերլայ Հայաքաղաքը։ — Ուստի իրենց կարծիքն անգամ չէին կրնար տալ։ Բայց կրնայ յուսացուիլ՝ որ հիմակ շնորհուած լուսնկարին հետեւութեամբ՝ ասկից եւրոպա գալն հրատարակութեանց մէջ, աս նկարն ալ գտնուի անոնց մէջ։ Մանաւանդ թէ պատճառ ալ ունինք հաւատալու, որ անձամբ ալ պիտի համոզուին՝ մինչեւ հիմակ, իրենց առջեւն անծանօթ պատկերին արժէքին

digitised by A.R.A.R.@

եւ ուր գտնուելուն վրայ. — որուն՝ նոյն իսկ կերպա գալուն պատմութիւնը՝ վէպերու, նեւ թատրութեանց եւ առասպելներու մէջ պատառուած ու պլլուած բան մ՚եղած է։

Լատիզլուս Գէօվարի ու իրմէն եւոքն՝ Ադալբերտոս Դոդ՝ Ռուբէնսի նկարին տուչութեան նկատմամբ, հայկական զրոյց մը ծանօթացընելով՝ կը համարին, թէ պատկերը հռոմէն եկած ըլլայ Վիեննայի Բէլվէդերը։ Սակայն Գ՚ Դէմշվարի կը կարծէ թէ այս նկարը՝ չէ թէ հռոմէն եկած է Վիեննայ, հապա հաւանականագոյնս Անդվերբիայի՝ Ցիստերսանց եկեղեցիէն, որ 1718ին, կայծակնահարութեամբ մը հրոյ ճարակ ըլլալով՝ երկայն տեսն, Ցիստերսի Ընկերութեան դրամական ողորմելի վիճակին համար, նորէն տեղը չէրցաւ բերուիլ։ — Մարիամ Թերեզիա՝ եկեղեցւոյն նորոգութեանը հարկաւոր դրամն այն պայմանաւ միայն տուաւ անոնց իր յատուկ գանձարանէն, որ ասոր փոխարէն՝ եկեղեցւոյն խորաններն ու պատերը զարդարող եւ բարեբախտութեամբ կրակէն ազատած Ռուբէնսի նկարներն իրեն տուին։ — Ա՚ կերպով եկան Վիեննայի կայսերական պատկերասրանը՝ Ռուբէնսի, դեռ այսօր ալ հոն տեսնուած սուրբ առարկաներ ներկայացընող նկարներն։ — ինչպէս են Ս. Իգնատիոս Լոյոլա. Ս. Փրանկ. Քսաւվէր. Աստուածածնի Վերափոխումը. — եւ առանց հետ հաւանականագոյնս Նաեւ Կերբլայի Ռուբէնսի նկարը։ — Որուն՝ սանկ լաւ պահուին՝ ըստ մասին գործածած ներկերուն լաւ թրմէլն ու ըստ մասին՝ վրձինի լաւ գործածութենէն պատճառած է։

Ա՚ այսպէս ըլլալով ալ, գիտնալու ենք, որ "Քրիստոսի խաչելութենէն վար առնուիլը" ներկայացընող նկարը՝ առանձին կեցած չէ. մէկ հատիկը չէ։ — Ռուբէնսի կենսագրութիւնը գրողներն եւ արուեստագիտութեան հետ պարապողները՝ մինչեւ հիմակ ըրած խուզարկութեանց հետեւութեամբը՝ ցուցուցած են, որ այս միեւնոյն նիւթը (thema) ուրիշ ուրիշ պատկերի մէջ ալ անմահացուցած է վարպետը։

Ասոնք՝ հետեւեալ պատկերասրաններուն եւ եկեղեցիներուն մէջ տեղաւորուած են։

1. Անդվերբիայի մայր եկեղեցւոյն, խաչելութեան նաւուն մէջ կախուած նկարին մէջ։

2. Պետերսբուրգի Էրէմիտաժ կոչուած կայսերական պատկերասան մէջ տեսնուած սրուեստակերտին մէջ։

3. Գաղղիայի՝ Լիլ քաղաքի պատկերասան նկարին մէջ։

4. Գաղղիայի Ռուա (Arras) քաղաքին՝ Ս. Յովհ. Մկրտիչ եկեղեցւոյն խորանին պատկերին մէջ։

5. Նոյնպէս՝ Ռուայի մայր եկեղեցւոյն խորանին պատկերին մէջ։

6. Անգվերբիայի պատկերասան մէջ։

7. Գաղղիայի՝ Վալէնսիէն քաղաքին թանգարանին նկարին մէջ։

8. Սէնտ-Օմէրի մայր եկեղեցւոյն մէջ։ — Եւ վերջապէս

9. Կերբլայի՝ ազգային մայր եկեղեցւոյն խաչելութեան մատրան խորանին պատկերին մէջ։

Ա՚ շատ տեսակ նկարներուն մէջ՝ բնականապէս գաղափարը միեւնոյնն է. — ու միայն գործադրութեան եւ մասնաւորութեանց մէջ կայ զանազանութիւն, որ պատկերներուն ալ սկզբնաւորութիւն (originalité) կու տայ։ — Նկարելու եղանակը, անձնաւորութիւններն; առնոց՝ աւելի կամ նուազ ըլլալը՝ գիրքը՝ կեցուածքը՝ լուսաւորութիւնը՝ լուսոյն ազդեցութիւնն եւ այլն. այնչափ զանազան նկարագիր ունեցող յատկութիւններ են. — որոնք Ռուբէնսի ամէն նկարներուն մէջ աչքի կը զարնեն։

Թէ ասոնք՝ միեւնոյն հասարակաց ազգիւրէն կը բխին, ա՚ պատկերներուն մէջ՝ կը ցուցընէ ան պարագան ալ, որ առանձինն անձնաւորութիւններն եւ ասոնց մէջէն ալ մանաւորապէս մէկը՝ որ Ռուբէնսի, Հայաքաղքի պատկերին մէջ ներկայացուցուած է իբրեւ Մարիամ Մագդալենացի՝ — Ռուբէնսի շատ պատկերներուն մէջ կը կրկնուի. ու հարիւր տեսակ մտերմական ձեւերով ու գծերով զգեստաւորուած մեր առջեւը կ՚ելլէ։

Գիտենք՝ թէ Ռուբէնս գաղափարական սիրով յարեալ էր կնկան մը նկատմամբ, զոր ինք՝ իր նկարներուն մէջ զանազան կերպարանափոխութեանց տակ անմահացուցած է։ — Քրիստոսի խաչէն վար առնուիլը ներկայացընող նկարէն զատ, կը տեսնուի այս անձն՝ իբրեւ երիտասարդութեան՝ եւ իգական սեռին գեղեցկութեան գաղափարը ցուցընող — ուրիշ շատ մը այլանիւթ — նկարներուն մէջ ալ։ — Ու Պետերսբուրգի Էրէմիտաժ պատկերասան՝ "կեկրոպս իր գստերը հետ" անուն ունեցող նկարը — Բերլինի թանգարանին "Նեպտուն եւ Ամիֆիդրիտէ" պատկերին յաւերժահարսը — Պարիսի Լուվրի "Մարիամ Մէոտիչի Գաղղեա հանիկը" կերպարանող նկարին յաւերժահարսը — Վիեննայի թանգարանին "Ատղկան զոհը" — Վիեննայի Լիխտէնշտայն պատկերասան Ռու-

digitised by A.R.A.R.@

ՌՈՒԲԷՆՍԻ՝ «ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԽԱՉԵԼՈՒԹԵՆԷՆ ՎԱՐ ԱՌՆՈՒԻԼԸ»

digitised by A.R.A.R.@

բէնսի մէկ նկարին "Հայելիի առջեւ կեցող Աստղիկը„ — ամէնը միւնոյն կնոջ կերպարանքին գաղափարական փոփոխութիւններն են։ — Ա՛ս կերպարանքը կը տեսնուի Ռուբէնսի՝ Հայաքաղաքի նկարին մէջ ալ, յանձին Մարիամայ Մագդալենացւոյ, իբրեւ մեծագործ յօրինուածին ամէնէն աւելի աչքի զարնող մէկ անձնաւորութիւնը։

Ուստի՝ երբ ատեն ատեն կերլայ Հայաքաղաք եկող արուեստագէտներն, առանց նախապէս ուսումնասիրելու՝ միայն ըստ յանկարծական խորհրդոյ — եւ մինչեւ հիմակ տեղ մը չմեկնած ու պատճառ չտրուած յայտարարութեանց՝ նկարին, Ռուբէնսին կ'ուրանան. — ասոնց բանիս հետ ծանրակշիռ զգաղողներն՝ ըստ ամենայնի հակառակը կը մտածեն ու կը համարին — եւ կ'ըսեն թէ "Առանց որեւէ կասկածանաց եւ վերապահութեան կընանք յայտնել, թէ կերլա Հայաքաղքի խաչելութեան մատրան խորանին պատկերն, ստուգիւ Ռուբէնսին նկարն է։ Ու ան կ'ափսոսանք միայն՝ թէ մեր նկարին վրայ ալ, ինչպէս Ռուբէնսի շատ մը նկարներուն վրայ, կը պակսի տարբոյ թուականը. որ զմեզ անոր ծագմանը վրայօք ապահովցներ„։

Պատկերին մեծութիւնը՝ կամ տարածութիւնը հիմակ, 7%₁₀ քառակուսի մետր է։ Երկայնութիւնն՝ առանց շրջանակի՝ գրեթէ չորս մետր (ճշդիւ 395 սանտիմէտր)՝ իսկ լայնութիւնը՝ երկու մետր է։ — Եւ շրջանակովը մէկտեղ, խորանին սեղանին վրայէն՝ ըստ ամենայնի մինչեւ կամար կը հասնի կը բարձրանայ, — այնպէս՝ որ պատկերը, մատրան կամարը կը շօշափէ։

Գիտնալու ենք, որ թէպէտ պատկերը՝ գոնէ ըստ արտաքին ձեւին փոփոխութիւն կրած չէ. — վասն զի միշտ հոն էր, ուր որ հիմակ կեցած է. — սակայն ասկէ 40—45 տարի յառաջ՝ նկարը, հասարակ, նեղ, սեւ ու հագեւութիւը՝ տասը սանտիմէտր լայնութիւն ունեցող շրջանակ մ'ունէր։ Պատկերն՝ ան ատենն ալ մինչեւ կամար կը հասնէր, հիմակ ալ մինչեւ կամար կը հասնի։ Ա՛յն տարբերութեամբ միայն, որ այն միջոցին՝ իր գծուծ ու նեղ շրջանակովն, իսկ հիմակ, առ Նուազն 20—25 սանտիմէտր լայնութիւն ունեցող փառաւոր ոսկեզօծ շրջանակովը. զոր մեծանուն Լուկաչի ժողովրդապետը շինել տուած է. որպէս զի փառաւոր պատկերն՝ իրեն համապատասխանող շրջանակ մ'ունենայ։ Բայց որովհետեւ ինչպէս ըսինք, հիմակուան շրջանակը շատ լայն է — իսկ կամարին ու սեղանին խորանին մէջի միջոցը մնացած է առաջինը՝ — թէպէտ ամենայն ստուգութեամբ չենք կրնար պնդել ու ըսել — բայց եւ այնպէս շատ հաւանական կը համարինք — որ նկարին մարմնէն մաս մը կտրուած ըլլայ, որպէս զի սեղմուի փառաւոր շրջանակովն այն յատաջուան տեղւոյն մէջ։ — Ա՛ս կընայ ըլլալ միանգամայն պատճառն որ Ռուբէնսի անունը չի տեսնուիր պատկերին ստորոտը։

Իսկ պատկերին կերլա գալուն պատմութիւնը յաջորդ կերպով կ'աւանդէ "Գրանսիլանիոյ Հայոց մետրապոլսին„ մատենագիրը՝։

Կերլայի ազգայինք անցած դարուն սկիզբները (1806) պատգամաւորութեամբ մը Փրանկ. Ա. կայսեր ներկայանալով՝ — իրենց յարգանքն ու հպատակութիւնը ցուցընելու համար, հետերնին մեծկակ գումար մը բերին։

Կայսրը շատ ուրախացաւ, ազգայնոց մտադրութեան ու հաւատարմութեան աս ցոյցին վրայ. եւ անոնց հետ մտերմութեամբ խօսելով՝ ըսաւ ի մէջ այլոց թէ հայերէն լեզուն երբեք լսած չէ, ուստի խօսին քիչ մը որ ինքն ալ լսէ թէ ինչպէս կը հնչէ։ Ան ատեն, պատգամաւորներէն մէկն՝ իր ընկերին դառնալով՝ ըսաւ «Խնամի խաչիկ, խոնթիքարը կի խնդրըվի, որ խառն ի խուռն խօսք խառնինք„։ — Կայսրը՝ զարմանալով լսեց, որ այս լեզուին մէջ այնչափ կոկորդաձայն հնչում կայ։ Բայց չլսելու զարկաւ ու խօսքն ուրիշ բանի վրայ դարձընելով՝ հարցուց թէ՝ պարտած են վիեննայ քաղաքը ու նայած, տեսած են տեսնելու բաները։ Եթէ չէ, երթան պարտին ու գան, տեսածներին, իրեն պատմեն։

Ասով պատգամաւորներէն բաժնուեցաւ։

Ազգայինք՝ շատ տեղ մտան ելան ու տեսնելու բաներէն շատ բան տեսան։ — Քանի մ'օր անցնելէն ետեւ, նորէն ներկայացան իր վեհափառութեանն. ու պատմեցին, որ շատ աղուոր բաներ տեսան։ Բայց աս տեսած բաներուն մէջէն, իրենց աչքին ամէնէն աւելի զարկաւ ու ամէնէն աւելի սիրեցին նկար մը, որ Քրիստոսի՝ խաչին վրայէն վար առնուիլը կը ներկայացընէ։ Պարզմտութեամբ, կամ՝ խրամանկութեամբ աւելցուցին միանգամայն՝ թէ ինչպէս կը յարմարէր ասիկայ իրենց նորաշէն եկեղեցւոյն այն մատրանը մէջ՝ որ ամենեւին պատկեր չունի։ Կայսրը՝ տեսնելով Հայոց պարզմտութիւնն՝ ու լսելով իրենց սրտին փափաքը, հրաման ղրկեց Բէլվէդէրի

1 Ցեսս Հայոց մեսրապոլիսը կամ՝ Նկարագիր Կերլայ Հայաքաղաքի։ Վիեննա 1896, էջ 223։

digitised by A.R.A.R@

պատկերատան վերատեսչին, որ օտարականներուն խնդրած պատկերն անոնց տայ։

Վերատեսուչը՝ խոժոռ դէմք մ'ընելով՝ իմացուց եկողներուն որ խնդրոյն ետեւէն կ'իյնայ ու փափաքներին կը կատարէ։ Միայն թէ պէտք է որ յառաջ՝ կայսեր հետ անձամբ խօսի։

Իրաք կայսեր ներկայացաւ։ Բայց լուսաւորեց իր վեհափառութիւնն, որ յիշեալ պատկերը՝ մեծագին բան մըն է ու երեւելի մարդու — Ռուբէնսի — գործք։ Ուստի եւ այն պատկերն անկէ շարժելը դժուարին պիտի ըլլայ։ — կայսրը շատ ցաւեցաւ այս պատմունքին վրայ։ Բայց որովհետեւ ազգային պատգամաւորներուն խոստացաւ այն չճանչցած պատկերը — ալ չուզեց խօսքն ետ առնուլ։

Սանկով Հայք՝ գեղեցիկ ու աշխարհահռչակ Ռուբէնսի խաչելութեան նկարը հետերնին առած՝ դարձան իրենց քաղաքը։

Թէ որչափ ֆոուգութիւնունի այս աւանդութիւնը՝ չենք գիտեր։ Բայց անկարելութիւն չկայ բանին մէջ։

Պատկերը՝ տեսնողին վրայ արտաքոյ կարգի ազդեցութիւն կ'ընէ իր տխուր երեւութովը։ — Անհնարին չէ, որ նկարը Ռուբէնսին ըլլայ. որովհետեւ ինչպէս վերն ըսինք՝ վարպետը, չէ թէ միայն մէկ, հապա քանի մը Քրիստոսի խաչէն վար առնուիլը նկարած է։ կարելի է ան ալ, որ իր աշկերտներուն մէկուն նկարել տուած ըլլայ։ Եւ կամ՝ Ռուբէնսի սկզբնական նկարէն շատ ճիշդ ու գեղեցիկ ընդօրինակութիւն մ'ըլլայ։

Անդվէրբիայի նկարին մէջ՝ աւելի անձնաւորութիւն կայ քան Հայաքաղքինին մէջ. մեծութիւնն ալ, կարծեմ, աւելի է քան Կերլայինը։ Բայց Հայաքաղքինն՝ զմարդ կ'ապշեցընէ իր տխուր ազդեցութեամբն. ու որչափ մարդ պատկերը նկատէ, այնչափ աւելի տեսնել կ'ուզէ։ — Անձինքներն, անոնց կերպարանքները, կեցուածքը, դիրքն, զգեստներն եւայլն. զմարդ չեն կրնար կշտացընել. ու նկատելով՝ միշտ նոր, չտեսած ու զարմանալի բաներ կը տեսնէ։ — — — — — — — — — — — —

"Կը կենամ. — կ'ըսէ բարեպաշտ գիտնականին մէկը. — կը կենամ հոս. մեծ արուեստաւորին ամենամեծ ստեղծագործութեանը դիմաց։

Կը նայիմ։ — Կը խորհրդածեմ...։

Վարպետն՝ իր նկարին վրայ արտաշնչեց ան ամէն բան, ինչ որ իր հոգւոյն ու իր սրտին ազնուական զգածմունքէն բխեցաւ։ — Արուեստաւորին հոգւոյն ստուերային բովանդակութիւնը՝ պատկերին վրայ կերպարանք ներշնչեց, մարդկութիւն զգեցաւ։

Կ'ապշիմ կը մնամ, երբ մտածութեանց մէջ ընկղմած՝ կը դիտեմ առ գործառնութեան ամբողջութիւնը։ — Աչքերս կը շլանան, այն մեծագործ դիպուածին՝ ամէնէն տխրալի ներկայացումանը վրայ։ — Ոգւոյս աչքերովը՝ Գողգոթայ լեռան լերկ գագաթը կ'ելլեմ. ուր որ տիեզերական պատմութեան ամենամեծ բանագործութիւնը (drame) — սիրոյ վշտակրութիւնը — կատարուեցաւ։

Այո. սիրոյ վշտակրութիւնը։ — Վասն զի անոր՝ որ բան մը չուներ այս աշխարհքիս վրայ — թէպէտ եւ ամէն բան իրենն էր — մեաց իր սէրը։ Ան սէրը՝ որ անգթաբար վիրաւորուեցաւ, արիւնեցաւ, մարդիներուն անսիրելութեանը ձեռքը։

Վշտակրող սրտին բովանդակ երջանկութիւնը՝ իր յոյսերուն, իր բաղձանքներուն բոլոր բորբոքումն ան էր միայն՝ որ իր ցաւերուն ծովուն մէջ փարատեալ հիւանդ մարդկութեան տանջանքները։

Ա՛ս սէրը կեցած է առջեւս, երբ կենարարը կ'իջնայ իր գահէն — խաչափայտին վրայէն։

Ա՛ս է Ռուբէնսի պատկերին գաղափարական նկարագիրը։ —

Նկարին ետեւի դին, կեցած է խաչն. իր անհարթութեամբն իր դժնդակութեամբը։

Բայց արդ՝ չէ՞ թէ իրրեւ անարգութեան փայտ՝ այլ իրրեւ ամենասաստիկ ու ահարկու պատերազմին յաղթութեան դրօշը։

Վիրաւորուեցաւ խաչին վրայ, կեանքը՝ ճանապարհը՝ ճշմարտութիւնը. — որպէս զի կեանք տայ մեռեալ մարդուն. — որպէս զի մշտնջենաւոր փրկութեան տանող ճամբան ցուցընէ՝ մոլորածին. — որպէս զի հոն տանի — ճշմարտութեան աղբիւրին — անհաշտ մարդը։

Ցայսմ կը կայանայ խաչը։

Ու զաշխարհ աշխարհակալող յաղթութեան, այս միջնորդին առջեւ, գետին կ'իյնայ մարդկութիւնն. ինչպէս որ գեղեցիկ կ'ըսէ Պուժուլա (Poujoulat) "Արամազդայ եւ Աթենասայ ոսկիէ արձանները՝ փոշւոյ մէջ կ'իյնան, փայտեայ խաչին մնասեալուն։ — Այլ կործանի, կը տապալի բարձրաբերձ Ողիմպիոս՝ Գողգոթայի առջեւը։" —

Արուեստակերտին գլխաւոր անձնաւորութիւնը կը կացուցանէ Փրկիչն, իր՝ մահուան մէջ փառաւորուած մարմնովը։

digitised by A.R.A.R.@

Կը զարմանամ... ու հոգւոյս ծուծը կը թափանցէ աստուածամարդոյն կերպարանքէն ճառագայթացող հեզութիւնը, — որ զինք չթողուց՝ նոյն իսկ մահուան մէջ։

Պարանոյը գիւցազնը՝ կը հանգչի արդ. կատարելապէս լմնցուցած պատահարէ մ՝ետեւ։ Կատարուեցաւ...։

Վշտացած Աստուածը՝ հաշտուեցաւ մարդուն հետ։ — Զոհը՝ Աստուծոյ Որդին էր։ — Ու ինք հիմակ լմընցուց։

Իր ցաւերուն, չարչարանքներուն ու նախատինքներուն մեծ կռուին մէջէն, եկաւ իբրեւ քաջ ըմբշամարտիկ մը, — որ տեղը բերաւ վշտացած աշխարհի յօրինուածը։ Բայց աս յօրինման խառնակութիւնը կարգադրած ատենը, — ինկաւ։

Ու թէպէտ կորսնցուց իր կեանքը՝ բայց զաշխարհ նորէն ստեղծեց ու բարբարոսութեանը մէջ մաքրեց։

Սատիկ փետտող ու ցաւեցուցիչ վշտեր՝ ալ իր հոգիկտոր կտոյչեն ըներ։ — Իր արցունքներովը՝ զինք տանջողներուն համար, ալ շնորհակալութիւն չի մատուցաներ։ — Իր պուկուներովն՝ ալ աղօթք չ՝ըներ, իր թշնամիներուն համար։ — Վէրքերով լեցուն ձեռուըներն՝ ալ չ՝երկնցըներ, օրհնութիւն բերելու... բարիք ընելու համար։

Ուրեմն, ամէն բան կատարուած, լմնցած է։ — Չէ Յիսուսի մեծութիւնն ու գեղեցկութիւնն, իր մահուան մէջ կը փայլի։

Կայ անոր մէջ աստուածային բան մը, երբ գլուխը կը ծռէ ու հոգին կու տայ։

Յիսանք շատ տեսակ կերպով՝ Քրիստոսի խաչի մահը։ Բայց ոչ վրձին, ոչ քանդակագործի երկաթ, ոչ գրիչ եւ ոչ սիրտ կրնայ համեմատուիլ իրին հետ։

Աս գիտակցութիւնն էր, որ արցունքներ թափել տուաւ Անճէլիգո Ֆիէզոլէի աչուընեբէն՝ երբ այս գեղեցկութիւնը չկրցաւ նկարել։ — Ա՛ս պատճառի համար, Լէոնարդո դա Վինչիի զօրաւոր ձեռքը՝ նեղանալով մը, մէկդի նետեց վրձինը։ —

Մեծ մարդիկ էին Սոկրատէս, Պիկերոն, Սենեկայ, Աքքիմիդէս, Կոպէռնիկոս...։ Մեծ մարդ էր Ալէքսանդր. որուն համար Նապոլէոն Մեծ ըսաւ թէ "Մարդ՝ իր աշխարհակալութիւնները կարդալով՝ կ՝ոգեւորի"։ Ի վերայ այսր ամենայնի աշխարհ զիրենք մոռցաւ։ — Բայց զան՝ որուն զգեստները մարդիկ մէջերնին բաժնեցին. որուն պատմուճանին վրայ վիճակ ձգեցին, — ան զօրութիւնն, ան ոգին, որ մեղքին — մահուան վիճին մէջ՝ այն ատիճանի զօրութեամբ գործեց, որ մեռաւ.... որ աշխարհիս յաղթեց... պիտի չմոռնան երբեք։ — Անոր յիշատակն՝ անմահական է։ — Դարերը զինք գերազանցել պիտի չկարենան։

Ու Ռուբէնսի վրձինը մեզի կը ներկայացընէ, աս անմահական վշտակրող գիւցազնը — իր փառաւորութեանը մէջ։ ՅՈՎՀ. ԱՆԾՈՒ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Զ·

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԳՐՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆ ԵՒ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ՝

Վարդանանց Պատմութեան մէջ քանի մը վկայութիւններ կան, ուր Պատմագիրն իրը ակնարկս կը ներկայանայ։ Այս վկայութիւններն երկու խումբ կը կազմեն. ուղղակի եւ անուղղակի։ —

[1] Դիտել կու տանք՝ որ այս խորագրի ներքեւ պիտի քննենք այնպիսի աղբիւրներ, որք կրնան Վարդանանց Պատմագրութեան ժամանակամիջոցը մերձաւորաբար նշանակելու կարուան մ՝ընծայել։ Այս տեսակետով անշուշտ մը ծրագրէն դուրս կը մնան 1. Ս. Գրոց հետ ունեցած նմանութիւնները։ Արդէն Վարդանանց Պատմագրին տեսուածն իսկ նմանութիւն մ՝ է գործք Առաքելոցի Ե. գլխի 1 համարին։ "Բանն վասն որոյ պատուիրեցեր՝ արարի զվ քաջ.ս — "Զբանն առաջին զոր արարի՝ վասն ամենայնի ս թեսփիէլ.ոյ։ Իսկ Սաղմոսի հատուածներ, նմանութիւններ կ՝ են Վարդանանց Պատմութեան մէջ։ Այսպէս նաեւ այն ընդհանուր կարծիքն թէ Վարդանանց Պատմագիրն օգտուած ըլլայ Մատենագրոց նկարագրութենէն (Հմմտ. Ադ. Մատթ. Ե. էջ 59—60) Հիւրգ է։ Մեր բոլոր մատենագիրք կը հետեւին Ս. Գրոց ճշ մի էջին. նոյն իսկ քանի մ՝էջ պատմութիւն գրող մը իւր գործին կէսը կը նուիրէ Ս. Գրքի հետեւողութեամբ ազգաբանութիւն մը չնենալու Ագաթն կամ Նոյեն ակնակալ։ — Բայց թէ Մատենագրոց թարգմանիչը մեր ուսումնասիրած Պատմագիրն է, հաւանականութիւն չունի. սա յայտնի է որ Վարդանանց պատերազմի ժամանակ (451) Մատենագրոց գիրքը արդէն թարգմանուած էր. որովհետեւ ըստ Պատմագրին, "Վարդան ի յԻրան տարեալ զքաջ Նիւրոթիէն Մատենագրոց ընթերցողս ի լուսն տիեզերացոյն" (Եղիշէ էջ 81)։ Ցայտնի է որ Վարդանանց Պատմագիրը, ինչպէս պիտի տեսնենք, իրը դրող Զէր դարու առաջին քառորդին, չէր կրնար թարգմանիչը ըլլալ Մատենագրոց գրքին. հանապազ պարապային պէտք է ընդունիլ՝ որ Պատմագրին ակնոթափ էր Վարդանանց Պատերազմին, որ Ինչ իրապէս։ Ապէտ զան Մատենագրոց թարգմանիչը միակ հոգի մը չէ (Հմմտ. Գարտնիէ էջ 140) որ ի զուր Պատմագրին վրայ բեռցընենք անոնց թարգմանութիւնը։ Այս ենթադրութեան հիմն է անշուշտ Պատմագրին հետեւողութիւնը կամ նմանութիւնները. արդ՝ Վարդանանց Պատմագիրը շատ մը